

ISSN: 2146-4901
e-ISSN: 2667-6575

'Uleyye bt. el-Mehdî ve Aşka Dair Şiirleri

'Ulayya bt. al-Mahdî and her Love Poetry

Esat AYYILDIZ

ORCID: 0000-0001-8067-7780 | E-Posta: esatayyildiz@hotmail.com

Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Assoc. Prof. Dr., Kafkas University, Faculty of Science and Letters, Department of Arabic Language and
Literature

Kars, Türkiye

ROR ID: 04v302n28

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Ayyıldız, Esat. "'Uleyye bt. el-Mehdî ve Aşka Dair Şiirleri". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (Haziran 2023), 108-133. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1234234>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	14. 01. 2023
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	19. 03. 2023
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15. 06. 2023
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (<i>Araştırma Makalesi</i>)
Peer-Review (<i>Değerlendirme</i>)	Double anonymized - Two External (<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur</i>).
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (<i>Evet</i>) – Turnitin.
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare (<i>Çıkar çatışması beyan edilmemiştir</i>).
Complaints (<i>Etik Beyan Adresi</i>)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (<i>Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır</i>).
Copyright & License (<i>Telif Hakkı ve Lisans</i>)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (<i>Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır</i>).

Özet

Klasik Arap kaynaklarına göre, 'Uleyye bt. el-Mehdî b. el-Mansûr, Abbâsî döneminde yaşamış bir kadın şair ve müzisyendir. Abbâsî hanedanlığına mensup olan 'Uleyye hakkında günümüze fazla bilgi ulaşılmış değildir. Ne var ki klasik kaynaklarda onun hayatına ilişkin bazı detaylardan bahsedilmektedir ve onun bazı şiirleri bu eserler sayesinde günümüze ulaşmayı başarmış durumdadır. 'Uleyye, Abbâsî Halifesi Mehdî-Billâh'ın kızı ve onun halefi olan Hârûnürreşîd'in üvey kardeşidir. Özellikle Hârûnürreşîd'in onun eğitimiyle bizzat ilgilendiği ve kız kardeşini teşvik ettiği söylenmektedir. 'Uleyye bt. el-Mehdî, Arap edebiyatında daha ziyade aşk şiirleriyle ve bu şiirleri için bestelediği şarkılarıyla tanınan bir sanatkârdır. Klasik kaynaklarda, 'Uleyye'nin çok yetenekli bir sanatçı olduğu öne sürülmekte, hatta kendisi gibi musikişinas olan erkek kardeşi İbrahim b. Mehdî'yi geçmeyi başardığı iddia edilmektedir. 'Uleyye bt. el-Mehdî'nin önemi, aşk ve şarap gibi genellikle erkek şairlerle ilişkilendirilen şiir temalarıyla iştigal eden bir kadın olmasından ileri gelmektedir. Bu çalışma kapsamında benimsenen yöntem, 'Uleyye'nin aşk şiirlerine ilişkin ortaya atılan görüşlerin kendi dizeleri üzerinden ispatlanmasını ön görmektedir. 'Uleyye'nin hayatının ele alındığı birinci kısımda ise genel itibariyle klasik kaynakların rivayetlerine bağlı kalınmakta; ancak bu eserlerdeki bazı çelişkilere de değinilmektedir. 'Uleyye'yi bizlere tanıtan kadim edebiyat tarihçileri, 'Uleyye'nin son derece dindar bir kadın olduğunu iddia etmektedir. Ancak onun aşk şiirlerine bakıldığında, evli olmadığı insanlara aşk şiirleri nazmettiği tespit edilmektedir. Bu durum, çok mütebedeyin birisi olduğu öne sürülen 'Uleyye'nin farazi yaşam tarzıyla çelişen bir tezat olarak karşımıza çıkmaktadır. 'Uleyye'nin bir beyanında, söylediği şiirlerin esasen boş laflardan ibaret olduğunu belirttiği gözlemlenmektedir. Bu durum söz konusu şiirlerin edebî kaygılarla nazmedilmiş gerçeği yansıtmayan ürünler olduğunu düşündürmektedir. Ancak bahsi geçen aşk şiirlerinin gerçeklikle belirli bir dereceye kadar ilişkili olabileceğini gösteren verilere de rastlanmaktadır. Örneğin; 'Uleyye'nin saray hadimleriyle gönül ilişkisi yaşadığını haber alan Hârûnürreşîd'in kız kardeşini bu kişilerle görüşmekten men ettiği, daha sonra bu yasak nedeniyle onun duyduğu üzüntüyü gidermek amacıyla kardeşinin ilgi duyduğu hadimi ona armağan ettiği rivayet edilmektedir. 'Uleyye şiirlerinde kimi zaman aşk olgusu hakkındaki düşüncelerini nakletmektedir. Söylemlerinden, aşkın esasen mantıksız bir eylem olduğunu düşündüğü, aşkın tek eşliliği gerektirdiğini savunduğu, zor aşkları yeğlediği ve aşkın çözümsüz olduğu kanaatini taşıdığı anlaşılmaktadır. 'Uleyye'nin aşk şiirlerinde çoğu zaman benzer motiflerden istifade ettiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda bilhassa dinî motiflerden yararlanmakta, sevgililerinin isimlerini şifrelemekte, aşkın sebebiyet verdiği zafiyet ve hüznü konu edinmekte ve aşkına sevgililerinin karşılık vermemesinden dem vurmaktadır. 'Uleyye aşk şiirlerinde ayrıca duçar olduğu vaziyetten sıklıkla şikâyetçi olmakta, bazen şiirlerini sevgiliye ulaştırılacak bir mesaj şeklinde nazmetmekte ve hissettiği büyük umutsuzlukları anlatmaktadır. Bu makale kapsamında, klasik Arap edebiyatında karşımıza çıkan bu sıra dışı kadın şairin hayatının ve aşk şiirlerinin araştırılması planlanmaktadır. 'Uleyye'nin şiirsel üretkenliğinin tetkik edilmesinin ve onun şairliğinin modern dünyaya tanıtılmasının, kadim Arap kadınının edebiyat tarihinde bıraktığı izlerin daha iyi idrak edilmesine imkân tanıyacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda özellikle 'Uleyye, şiir sanatında işlediği konular sebebiyle hayli uygun bir misaldir. 'Uleyye'nin şiirsel mirasının bilimsel şekilde incelenmesinin, klasik Arap şiirindeki kadınsal temayüllerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Klasik Arap Edebiyatı, Klasik Arap Şiiri, 'Uleyye bt. el-Mehdî, Aşk Şiiri.

Abstract

According to the classical Arabic sources 'Ulayya bt. al-Mahdī b. al-Mansūr was a female poet and musician who lived during the Abbasid period. Not much information has survived about 'Ulayya, who belonged to the Abbasid dynasty. However, some details of her life can be found in classical sources and some of her poems have survived thanks to these works. 'Ulayya was the daughter of the Abbasid Caliph Mahdī-Billāh, and the half-sister of his successor, Hārūn al-Rashīd. It is said that Hārūn al-Rashīd was particularly interested in her education and encouraged his sister. 'Ulayya bt. al-Mahdī was an artist known in Arabic literature mostly for her love poems and the songs she composed for them. In classical sources, it was claimed that 'Ulayya was a very talented artist and even managed to surpass her brother Ibrāhīm b. al-Mahdī, who was a musician like her. 'Ulayya bt. al-Mahdī's importance stems from the fact that she was a woman who dealt with poetic themes usually associated with male poets, such as love and wine. The methodology adopted in this study aims to prove the theories on 'Ulayya's love poems through her verses. In the first chapter of this article on 'Ulayya's life, we have generally relied on the narrations of classical sources, but we have pointed out some contradictions in these works. The ancient literary historians who introduced 'Ulayya to us claim that she was an extremely pious woman. However, an examination of her love poetry reveals that she composed love poems for people to whom she was not married. This contradicts the portrayed lifestyle of 'Ulayya, who was supposed to be a very pious woman. 'Ulayya once stated that her poems were essentially absurd words. This suggests that these poems were composed with literary concerns and did not reflect reality. However, there is also evidence to suggest that these love poems may be related to reality to a certain extent. For example, upon learning that 'Ulayya was having an affair with palace attendants, Hārūn al-Rashīd forbade his sister from seeing them. Later, to alleviate 'Ulayya's sorrow over this prohibition, he presented her with the attendant she liked. In her poems, 'Ulayya sometimes expresses her thoughts on the phenomenon of love. She thinks that love is essentially an irrational act, argues that love requires monogamy, glorifies unattainable loves, and believes that love is unsolvable. This article aims to reveal the life and love poetry of this extraordinary female poet in classical Arabic literature. It is believed that the examination of 'Ulayya's poetic productivity and the introduction of her poetry to the modern world will enable a better understanding of the traces left by the ancient Arab woman in the history of literature. In this context, 'Ulayya in particular is an ideal example because of the subjects she dealt with in her poetry. A scholarly study of 'Ulayya's poetic legacy is intended to contribute to a better understanding of the feminine aspect of classical Arabic poetry.

Keywords: Arabic Language and Literature, Classical Arabic Literature, Classical Arabic Poetry, 'Ulayya bt. al-Mahdī, Love Poetry.

Giriş

Klasik Arap şiiri, erkek şairlerin sayıca fazla olması dolayısıyla, genellikle erkek egemenliğindeki bir sanat olarak telakki edilmektedir. Ancak bu duruma binaen kadın şairlerin Arap şiir sanatının gelişimindeki rolü göz ardı edilmemelidir. Klasik kaynakların bize tanıttığı kadın şairler, Orta Çağ'ın kadınlara hak ettikleri serbestliği tanımayan kısıtlayıcı atmosferinde dahi erkek egemenliğinde görülen şiir sanatını onların tekeline bırakmamaya kararlı olduklarını bizlere ispatlamaktadır. İçinde yaşadıkları toplumun âdet ve temayülleri dolayısıyla erkeklere nazaran entelektüel uğraşlarla iştilal etme şansı bulma noktasında daha dezavantajlı konumda olan kadınlar, her türlü engeli bir şekilde aşmayı başararak günümüze kadar ulaşan kıymetli edebî ürünler ortaya koyabilmişlerdir.

Bu çalışma kapsamında, klasik Arap edebiyatında karşımıza çıkan sıra dışı bir kadın şairin, 'Uleyye bt. el-Mehdî'nin hayatının ve aşk şiirlerinin araştırılması planlanmaktadır. 'Uleyye'nin şiirsel üretkenliğinin incelenmesinin ve modern dünyaya tanıtılmasının, kadim Arap kadınının edebiyat tarihinde bıraktığı izlerin daha iyi anlaşılmasına imkân sağlayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda bilhassa 'Uleyye'nin hayli uygun bir misal olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim o, aşk ve hıamriyyât gibi nispeten erkek şairlerle ilişkilendirilen şiir temalarında dahi ürün vermeyi başaran tarihî bir şahsiyet olması hasebiyle çok daha belirgin bir ayrıcalığa sahiptir. 'Uleyye'nin şiirsel mirasının bilimsel şekilde incelenmesinin, klasik Arap şiirindeki kadınsal temayüllerin daha iyi anlaşılmasına da katkı sağlanacağı ümit edilmektedir. Bu hedefler doğrultusunda çalışmanın sonucunda 'Uleyye'nin aşk şiirlerinin edebî açıdan değerlendirilmesi ve irdelenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca ortaya atılan savların delillendirilmesi için aslı kaynak olarak şairin kendi şiirlerinden örneklerin sunulduğu bir yöntemin benimsenmesi öngörülmektedir. Bunun yanı sıra 'Uleyye'nin aşk şiirlerinin gerçekliğine ilişkin problemlerin de çalışma kapsamında aydınlatılması hedeflenmektedir.

1. 'Uleyye bt. el-Mehdî'nin Hayatına Kısa Bir Bakış

'Uleyye bt. el-Mehdî b. el-Manşûr, Abbâsî hanedanlığına mensup bir prenses, şair ve müzisyendir.¹ Aristokrasinin içinde yer almasına karşın, 'Uleyye hakkında günümüze fazla bilgi ulaşmamıştır. Lakin onun hayatı hakkında ana hatlarıyla fikir sahibi olabileceğimiz bazı

¹ Ebû Gays Muhammed Hayrüdîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 5/35.

yüzeysel malumatlar ve şiiresel üretkenliğinden bazı bölümler, klasik kaynaklar tarafından muhafaza altına alınmış durumdadır. 'Uleyye, üçüncü Abbâsî Halifesi Mehdî-Billâh'ın (ö. 169/785) kızıdır. Mekkûne adındaki annesinin ise Mervânîlerin şarkıcı cariyelerinden birisi olduğu; ancak onun Mervân b. el-Hakem'in ailesine mensubiyetinin bulunmadığı rivayet edilmektedir. Yöresinin en güzel cariyesi olduğu kaydedilen ve klasik kaynaklarda fiziksel güzelliği detaylıca anlatılan Mekkûne, söylendiği kadarıyla ilk önce el-Huseyn b. 'Abdillah b. 'Ubeydillah b. 'Abbâs adındaki bir adamla evlendirilmiştir. İbnü'l-Kaddâh, Mekkûne'yi Mehdî-Billâh için henüz onun babası Mansûr (ö. 158/775) hayattayken yüz bin dirheme satın aldığını beyan etmektedir. Mekkûne'nin Mehdî-Billâh'ın yoğun ilgisini çekmesi üzerine, hanımı Hayzürân'ın (ö. 173/789) kıskançlık hislerine kapıldığı günümüze ulaşan rivayetler arasındadır.²

'Uleyye'nin 160/777 yılında doğduğu, 210/825 senesinde vefat ettiği söylenmektedir.³ Kayıtlar, onun Prens Musa b. İsa b. Musa b. Muhammed el-'Abbâsî (ö. 183/799) ile evlendiğini yazmaktadır. İkisinin evlilik hayatına ilişkin tatmin edici somut verilere ne yazık ki ulaşamamaktadır. Ancak Musa'nın Hicaz, Yemen, Mısır, Kufe ve Şam'da çeşitli halifelerin hizmetinde valilik görevi icra ettiği ve akabinde 'Uleyye henüz yirmi iki yaşındayken Bağdat'ta hayata veda ettiği göz önünde bulundurulduğunda, uzun bir süre evli kalmış olamayacakları anlaşılmaktadır.⁴ 'Uleyye'nin kişisel yaşantısına ilişkin dikkat çeken en önemli unsur, onun aristokrasiye mensup hür bir kadın olmasından ileri gelmektedir. Halife Mehdî-Billâh'ın kızı olmasının yanı sıra, akrabası olan diğer halifelerle ilişkileri de onun tarihî kaynaklarda zikredilmesinin başlıca sebebidir. Örneğin; bu bağlamda 'Uleyye'nin Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd'in (ö. 193/809) baba bir üvey kız kardeşi olduğu, bilhassa vurgulanması gereken bir detaydır. Nitekim 'Uleyye'nin şahsi yaşamında ve dahi sanat hayatında, Hârûnürreşîd'in büyük etkilerinin olduğu görülmektedir. 'Uleyye ile Hârûnürreşîd arasındaki ilişkinin sevgi esaslı üzerine inşa edildiği anlaşılmaktadır. Rivayetler, Hârûnürreşîd'in 'Uleyye'ye saygı gösterip ikramlarda bulunduğunu, hatta 'Uleyye'yi kendisiyle birlikte tahtına oturtmak istediğini; ancak 'Uleyye'nin sınırlarını bilerek bunu kabul etmediğini aktarmaktadır. Hârûnürreşîd'in 'Uleyye'ye son derece bağlı

² Ebû'l-Ferec Alî el-İşfehânî, *Kitâbu'l-Eğâni*, thk. İhsân Abbâs - İbrahim es-Se'âfîn (Beyrut: Dâru Şâdir, 1429/2008), 10/129.

³ Muhammed b. Şâkir el-Kutubî, *Fevâtü'l-vefeyât ve'z-zeyl 'aleyhâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Şâdir, 1974), 3/123-126; Zirikî, *el-A'lâm*, 7/326.

⁴ el-Kutubî, *Fevâtü'l-vefeyât ve'z-zeyl 'aleyhâ*, 3/123-126; Zirikî, *el-A'lâm*, 7/326.

olduğunun bir diğer göstergesini, ona "hayatım" diyerek sevecenlikle hitap etmesinde bulmak mümkündür.⁵

'Uleyye'nin hayatındaki önemli bir diğer isim, baba bir başka bir üvey kardeşi olan İbrahim b. Mehdî'dir (ö. 224/839). Nitekim 'Uleyye'nin İbrahim ile müzik alanında mühim bir birliktelik kurduğu anlaşılmaktadır. İbrahim, Abbâsî hanedanlığı üyeleri arasında, özgün bir musikişinas olması hasebiyle ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. 'Uleyye ile İbrahim'in faaliyetlerinin sarayın kapılarının diğer müzisyenlere açılmasına da katkı sağladığı düşünülmektedir.⁶ Şekle veya Şikle adındaki bir cariyeden dünyaya gelen İbrahim'in asrının tanınmış muganni ve bestekârlarından birisi olması tesadüf değildir. Nitekim 'Uleyye'nin sanatsal yönünü annesi Mekkûne'den almasına benzer şekilde, İbrahim'in de müzik sanatındaki bilgisiyle nam salmış annesinin himayesinde, erken yaşta musikiyle tanıştığı ve 'Uleyye ile birlikte musiki çalışmalarına başladığı söylenmektedir. Hârûnürreşîd'in her iki kardeşinin bu sanattaki eğitimleriyle bizzat alakadar olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönlendirmelerin olumlu neticeler verdiği ve çok geçmeden 'Uleyye ile İbrahim'in sarayın en büyük musikişinasları haline geldiği rivayet edilmektedir.⁷

'Uleyye ile İbrahim'in oluşturduğu birlikteliğin, pek çok insanın takdirini kazandırdığını gösteren çeşitli anekdotlara rastlamak mümkündür. Örneğin; konuyla ilgili Abdullah b. el-Âbbâs b. el-Faḍl b. er-Rebî' şunları söylemektedir: "İslam (döneminde) İbrahim b. Mehdî ve kız kardeşi 'Uleyye'den daha iyi şarkı söyleyen kardeşler bir araya gelmiş değildir. ('Uleyye ise erkek) kardeşinden önce gelmektedir."⁸ Benzer bir rivayette muganniye 'Arîb, 'Uleyye ve kardeşlerini şu iddialı ifadelerle yüceltmektedir: "Dünyada geçirdiğim en güzel ve en iyi gün, İbrahim b. Mehdî, onun kız kardeşi 'Uleyye ve *mizmâr* hususunda en yetenekli insan olan Yakup ile bir araya geldiğim gündür. Kardeşi Yakup *mizmâr* çalarken 'Uleyye (kendi icrasına) başladı ve onlara şiir sanatında ortaya koyduklarına (binaen) şarkılar söyledi."⁹ Elbette 'Uleyye'nin başarısını yüceltenler, onu yalnızca kardeşleriyle birlikte anmamaktadır. Bazı rivayetlerde 'Uleyye'nin tek başına da yüceltildiği

⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ eş-Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-ḥulefâ' min kitâbi'l-evrâk*, haz. James Heyworth-Dunne (Londra: Luzac & Co, 1936), 55.

⁶ Jamel Eddine Bencheikh, "Les musiciens et la poésie: Les écoles d'Ishâq al-Mawşilî (m. 225 H.) et d'Ibrâhîm Ibn al-Mahdî (m. 224 H.)", *Arabica* 22/2 (1975), 124-125.

⁷ İbrahim Sarıçam, "İbrâhîm b. Mehdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/320-321.

⁸ Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-ḥulefâ'*, 55.

⁹ Zeyneb Fevvâz, *ed-Durru'l-mensûr fi tabakâti rabbâti'l-ḥudûr* (Kahire: Hindâvî, 2015), 573.

gözlemlenmektedir. Örneğin; es-Şulî (ö. 335/946) 'Uleyye hakkında malumat naklettiği bir eserinde şunları söylemektedir: "Burada 'Uleyye'den bahsedecek olursam, Abbâsî oğullarına (mensup) halifelerin (zürriyetinden gelen) onun gibi (başka) bir kız bilmiyorum. (...) Onun güzel şiirleri ve çok sayıda güzel şarkısı vardır."¹⁰

'Uleyye kişisel mahareti ve müziğe yatkınlığıyla elde ettiği başarıyı, yetiştirdiği öğrenciler ve saray için eğittiği kadın şarkıcılarla gelecek kuşaklara taşımıştır. Öyle ki Mütevekkil döneminde 'Uleyye'nin yetmiş iki şarkısının hâlâ muganniye 'Arîb tarafından bilindiği tespit edilmektedir.¹¹ 'Uleyye'nin gelecek kuşaklara miras bıraktıkları arasında, yalnızca şiir ve bestelerinin olmadığı, bilakis onun bazı tasarımlarıyla da çağının kadınları üzerinde belirli bir etki meydana getirdiği söylenebilir. Nitekim bazı rivayetler, 'Uleyye'nin moda tasarımlarından da bahis açmaktadır. Örneğin; bu bağlamda bir kayıt, tabii bir güzelliğe sahip olan 'Uleyye'nin alnının fazla geniş olduğunu ve bu durumun çirkin bir görünüme sebebiyet verdiğini, 'Uleyye'nin de bu sorunun çözümü için alnını kapatabilecek bir tür taç icat ettiğini bildirmektedir. Bu tacın 'Uleyye'nin kullanımından önce hiçbir kadının üzerinde görülmediği iddia edilmektedir.¹² Söz konusu verinin 'Uleyye'nin diğer sanat dallarındaki maharetinin farklı bir göstergesi olarak değerlendirilmesi mümkündür.

'Uleyye'nin üretkenliğinin en parlak günleri, onun 210/825 senesinde gerçekleşecek vefatının çok öncesinde sona ermiştir. Nitekim sevgili kardeşi Hârûnürreşîd'in 193/809 yılında vuku bulan vefatı, 'Uleyye'yi derinden sarsmış, onun sanatsal motivasyonuna büyük bir darbe vurarak müziği terk etmeye karar vermesine yol açmıştır. Bu gelişme, onun sanatla bağlarını tamamen kopardığı anlamına gelmemektedir. Fakat bu süreçte sanatsal faaliyetlerinin ciddi şekilde azaldığı anlaşılmaktadır. Anlatıldığına göre, hilafeti devralan yeni halife Emîn (ö. 198/813), 'Uleyye'yi sanatına tekrar dönmesi için teşvik etmiş; ancak 'Uleyye bunu yaptığında kendisinde eski arzu ve motivasyonunu bulamamıştır. 'Uleyye'nin gördüğü son halife yeğeni Me'mûn'dur (ö. 218/833). Şairin onun hilafetinde geçirdiği dönem bir öncekinden çok da farklı değildir.¹³ Me'mûn'un hilafetinde hayatını kaybeden

¹⁰ Şulî, *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ'*, 55.

¹¹ E. Neubauer, "Ulayya bt. al-Mahdî", *The Encyclopaedia of Islam*, ed. P. J. Bearman vd. (Leiden – New York: E. J. Brill, 2000), 10/810. 'Uleyye'nin ve yaşadığı dönemin mûsikî kültürüne ilişkin bk. Selman Benlioğlu, *İlk Dönem Abbâsî Sarayında Mûsikî* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 1-82; Sema Dinç-Recep Gün, "IX. Yüzyıl Abbâsî Dönemi Hanedan Üyesi Mûsikîşinasların Kitâbü'l-Egânî'deki Anlatımları", *İstem* 18/36 (2020), 367-369.

¹² İşfehânî, *Kitâbu'l-Egânî*, 10/129.

¹³ Şulî, *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ'*, 82.

'Uleyye'nin ölümü son derece ilginç şekilde gerçekleşmiştir. Anlatıldığına göre Halife Me'mûn, 'Uleyye'ye sıkıca sarılmış ve 'Uleyye'nin yüzü kapalıyken onun başını öpmeye başlamıştır. 'Uleyye üzerindeki bu baskı dolayısıyla nefes alamamış ve öksürük krizine girmiştir. Yaşanan bu tatsız hadisenin ardından 'Uleyye hummaya yakalanmış ve çok geçmeden yaşam savaşını kaybetmiştir. Onun cenaze namazını bizzat Me'mûn'un kıldırıldığı rivayet edilmektedir.¹⁴

İbnu'n-Nedîm (ö. 385/995 [?]), *el-Fihrist* adlı eserinde 'Uleyye'den yirmi sayfalık bir kayıt kaldığını bildirmektedir.¹⁵ Öte yandan Muhammed b. Şâkir el-Kutubî (ö. 764/1363), *Fevâtu'l-vefeyât ve'z-zeyl 'aleyhâ* adlı kitabında 'Uleyye'nin bir şiir divanı olduğunu iddia etmektedir.¹⁶ Fakat 'Uleyye'nin şiirsel/müzikal mirasının günümüze ulaşmasını sağlayan en mühim iki kaynağın, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ eş-Şûlî'nin (ö. 335/946) *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ' min kitâbi'l-evrâk* adlı eseri¹⁷ ve Ebû'l-Ferec el-İşfehânî'nin (ö. 356/967) *el-Eğânî* adlı şaheseri olduğunu belirtmek gerekir.¹⁸ Bu temel kaynakların yanı sıra Arap edebiyatının çeşitli klasik kaynaklarında 'Uleyye'nin şiirlerinin alıntılandığı kısımlara rastlamak da mümkündür. Örneğin; Ebû İshak el-Husrî (ö. 413/1022), *Zehru'l-âdâb* adlı eserinde onun birkaç parçalık şiirini aktaranlar arasındadır.¹⁹ Ancak 'Uleyye ile günümüzdeki tanışıklığımızı gerçek manada borçlu olduğumuz kişilerin eş-Şûlî ve el-İşfehânî olduğunu belirtmek gerekir.

'Uleyye'nin bu eserlerde nakledilen şiirleri, genellikle iki-üç dizeden teşekkül eden kısa parçacıklardan meydana gelmektedir. Söz konusu şiirlerin usta şairlerin görkemli kasideleriyle mukayese edilebilecek edebî yeterlilikte olmaması, bu ürünlerin daha ziyade bestelenmek amacıyla söylenmiş kısa güfteler olmasıyla ilişkilidir. Buna rağmen 'Uleyye dizelerinde duygularını dikkat çekici bir maharetle dile getirmeyi başarmış, dinleyicilerini derinden etkileyebilme kudretinden asla taviz vermeyen zarif ifadeler kullanmıştır. İnsanların daima ilgisini çeken aşk konusu, kalbinin derinliklerinde duyumsadığı tutkuyu

¹⁴ Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ'*, 83.

¹⁵ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997), 199.

¹⁶ Kutubî, *Fevâtu'l-vefeyât*, 3/123.

¹⁷ Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ'*, 55-83.

¹⁸ İşfehânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, 10/129-147.

¹⁹ Ebû İshak el-Husrî, *Zehru'l-âdâb ve şemeru'l-elbâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (b.y.: Dâru'l-İhyâ'î'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1372/1953), 1/10-11.

samimi şekilde mısralara dökken şairin dilinde yeni bir canlılık kazanmıştır. Şiirlerinin en güçlü yanının onların müzikal yönü olduğunu söylemek mümkündür.

2. 'Uleyye'nin Aşk Şiirleri

'Uleyye bt. el-Mehdî, daha ziyade aşk temalı şiirleriyle ve bu şiirleri için bestelediği şarkılarıyla tanınan bir sanatçısıdır. 'Uleyye Arap edebiyatında şiir nazmedip şarkı bestelediği bilinen tek prenses değildir; ancak gerek klasik gerekse modern araştırmacılar tarafından onun çok yetenekli bir sanatçı olduğu, hatta kardeşi İbrahim'i dahi bu sanatta geride bıraktığı öne sürülmektedir. 'Uleyye'nin aşk şiirlerinin büyük bir kısmı, şarkı sözü olması maksadıyla nazmedilmiş küçük parçalardan ibarettir. *Muħdeş* tarza örnek verilebilecek bu şiirlerinde, aşk, dostluk ve sıra hasreti gibi latif konuları işlemektedir. Aşk şiirleri nazmederken kimi zaman şarabı konu edindiği de gözlemlenmektedir.²⁰

Birkaç yıl Musa b. İsa'nın nikâhında bulunmuş evli bir kadın, sonrasında da bu aristokratın ardında bıraktığı dul olarak yaşamak durumunda kalmış olmasına rağmen, 'Uleyye'nin farklı kişilere hitaben nazmettiği aşk şiirlerinin bulunduğu aktarılmaktadır.²¹ Ne var ki 'Uleyye'nin bu aşk ilişkilerinin mahiyeti veya bu aşk ilişkilerine özne olan sevgililerinin cinsiyeti kesin surette bilinmemektedir. 'Uleyye'nin aşk hayatındaki belirsizlikler, konuyla ilgili araştırmaların mutlak sonuçlar elde etmesini güçleştirmektedir. Bu nedenle çalışma kapsamında 'Uleyye'nin aşk şiirleri tetkik edilirken onun bu şiirlerle konu ettiği kişilerin müstakil bir başlık altında incelenmesi planlanmaktadır. Öte yandan buna geçmeden önce, 'Uleyye'nin aşk şiirlerinin gerçekliğine ve şairin muhitinin bu aşk ilişkilerine verdiği tepkilere değinilmesi öngörülmektedir. Ardından 'Uleyye'nin zihnindeki aşk mefhumunun mahiyetine ve son olarak aşk şiirlerinde kullandığı motiflere değinilmesi hedeflenmektedir.

2.1. 'Uleyye'nin Aşk Şiirlerinin Gerçekliği

'Uleyye'nin şiirlerinin gerçekliği meselesi, konuya azami ihtiyatla yaklaşılmasını gerektiren son derece karmaşık bir problemdir. Söz konusu bu problem, klasik kaynaklarda ısrarla dindar birisi olduğu vurgulanan 'Uleyye'nin nazmettiği aşk şiirlerinin İslâmî yaşam tarzıyla kesinlikle bağdaşmayan unsurlar ihtiva ediyor olmasıdır. Hilafet makamının

²⁰ Hilary Kilpatrick, "'Ulayya bint al-Mahdî (160-210/777-825)", *Encyclopedia of Arabic Literature*, ed. J. S. Meisami vd. (Londra - New York: Routledge, 1998), 2/791.

²¹ Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-ħulefâ'*, 55-83.

inayetinde bulunması bir tarafa, bütün Müslümanlar gibi iffet ve namusunu korumakla yükümlü olan 'Uleyye'nin nikâhlısı olmayan erkek ve kadınlara aşk şiirleri söylemiş olması ve bu şiirlerinde şarap tüketimi gibi İslam dışı uygulamaları yüceltmesi, anlaşılır bir durum değildir. Bu konuda öncelikle klasik kaynakların onun dindarlığına yaptığı vurgulara kısaca değinmek gerekir. Örneğin; es-Şulî son derece akıllı bir kadın olduğunu öne sürdüğü 'Uleyye'nin dinî hayatını idealize etmekte, onun din, iffet ve namus açısından çağının kadınlara üstün geldiğini iddia etmektedir.²² el-İşfehânî'nin kayıtları, benzer şekilde 'Uleyye'nin dindarlığını doğrular niteliktedir. Ona ulaşan rivayetler, 'Uleyye'nin dindar olduğunu, namazdan muaf olduğu özel günlerinin haricinde şarkı söyleyip şarap içmediğini bildirmektedir. Bu bağlamda 'Uleyye'nin hayızlı olmadığı günlerde zamanını namaz kılıp Kur'ân-ı Kerîm okuyarak geçirdiği de belirtilmektedir. 'Uleyye'nin bu günlerinde Halife'nin geri çeviremeyeceği talepleri istisna kabul edilirse, ara sıra şiir söylemesinin haricinde başka hiçbir eğlencenin peşine düşmediği anlatılmaktadır.²³

'Uleyye'nin kendi dindarlığını vurguladığı ifadeleri de klasik kaynaklarda aktarılmıştır. Örneğin; 'Uleyye'nin şu şekilde dua ettiği rivayet edilmektedir: "Allah'ım! Haram işlemişsem (bunun günahını), harama niyet etmişsem de niyetimi bağışlama! İçimi eğlence (arzusu) kapladığında, derhal Allah'ın Resulü (s.a.v.) ile (aramdaki) bağı hatırlamış ve bundan geri durmuşumdur. Allah, asla yalan söylemediğimi ve bir söz verip de bunu bozmadığımı biliyor."²⁴ 'Uleyye'nin durumunu izah ettiği ifadeleri arasında, şiir nazmındaki söylemlerinin gerçekliğini sorgulamamıza yol açan başka ifadelere de rastlanmaktadır. Örneğin; 'Uleyye'nin masumiyetinin altını çizmek için şunları söylediği tespit edilmektedir: "(Şayet günahım varsa), Allah işlediğim bir suçtan ötürü beni affetmesin! Ben şiirlerimde sadece boş laf ediyorum."²⁵ Dolayısıyla 'Uleyye'nin şahsi beyanlarına ve onun dindarlığına yapılan vurgulara binaen, onun şiirlerinin tetkiki esnasında bu ürünlerin yalnızca sanatsal maksatlarla oluşturulmuş gerçek dışı unsurlar ihtiva edebileceği unutulmamalıdır. Buna mukabil es-Şulî'nin kayıtlarındaki saray dedikodularına istinaden bu ürünlerin bazılarının gerçeklikle ilişkili olabileceği ihtimali de göz ardı edilmemesi gereken bir durum olarak

²² Şulî, *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ'*, 55.

²³ İşfehânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, 10/129.

²⁴ Şulî, *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ'*, 56.

²⁵ İşfehânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, 10/129.

karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla 'Uleyye'nin şiirlerinin gerçekliği hususunda bilimsel olarak alınabilecek en makul tutum mümkün mertebe ihtiyatlı olmaktadır.

2.2. 'Uleyye'nin Aşk Şiiri Nazmetmesine Muhitinin Tepkisi

Klasik kayıtlar, yaşadığı muhitin 'Uleyye'nin aşk şiirlerine verdiği bazı tepkileri aktarmaktadır. Bu bağlamda öncelikle, sekizinci yüzyılın Arap dünyasında aşk şiirleriyle iştigal eden özgür bir kadının, döneminin toplumsal normlarına çok da uymadığı gerçeği hatırlatılmalıdır. Fakat 'Uleyye'nin bu hususta çağdaşı kadınlara nazaran büyük bir avantajının bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu avantaj, cariye bir anneden dünyaya gelmiş olmasına karşın, aristokrat bir babanın, hatta bizzat müstakbel halifenin kızı olmasından kaynaklanmaktadır. O dönemde baba tarafının soyunun, insanların itibarının ve toplumsal statüsünün belirlenmesi noktasında temel kıstas olduğu malumdur. Dolayısıyla babasının ve onu müteakiben kardeşlerinin konumu dolayısıyla 'Uleyye'nin saray muhitinde kabul görme şansını kolaylıkla elde ettiği söylenebilir.²⁶

'Uleyye'nin babasını sekiz yaşındayken kaybettiği, akabinde hilafet makamının üvey kardeşi Hârûnürreşîd'e geçtiği ve genç kadının hilafet makamının inayetinde yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda, aşk şiirlerine gelen tepkilerin, Abbâsî sarayının mutlak hâkimi konumundaki mevcut halifenin, yani üvey kardeşinin tutumlarıyla şekillendiğini tahmin etmek güç olmayacaktır. Rivayetlerden Hârûnürreşîd'in ilk başlarda 'Uleyye'nin aşk maceralarından hiç de hoşnut olmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin; bu bağlamda, yakınlık duyduğu insanlarla şiirleri aracılığıyla mesajlaşan 'Uleyye'nin Hârûnürreşîd'in hadimlerinden birisi olan Tâll adlı bir saray hizmetkârıyla görüştüğünün haberinin halifeye ulaştığı kaydedilmektedir. Hârûnürreşîd'in, 'Uleyye ile Tâll aralarındaki yakınlıktan rahatsızlık duyduğu ve kız kardeşinden bir daha Tâll ile konuşmayacağına ve onun ismini anmayacağına ilişkin söz aldığı rivayet edilmektedir. Verdiği bu söze bağlı kalan 'Uleyye, bir gün Kur'ân-ı Kerîm tilavetiyle meşgulken Bakara Sûresi'nin 265. ayetine²⁷ gelir ve söz konusu ayette "Tâll" kelimesi geçtiği için bu sözcüğü telaffuz etmeyerek ilgili kelimeyi "Müminlerin Emiri'nin yasakladığı" diyerek okur. Söylendiğine göre, o sırada oradan

²⁶ Matthew S. Gordon, "The Place of Competition: The Careers of 'Arîb al-Ma'mûniya and 'Ulayya bint al-Mahdi, Sisters in Song", 'Abbasid Studies: Occasional Papers of the School of 'Abbasid Studies, ed. James E. Montgomery (Leuven-Paris-Dudley: Uitgeverij Peeters en Departement Oosterse Studies, 2004), 67.

²⁷ el-Bakara 2/265. bk.: وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَنْبِيئًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلَّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

geçmekte olan Hârûnürreşîd bu hadiseye şahit olur, içeri girerek kız kardeşini başından öper ve ona: "Sana Ƨall'ı hibe ettim. Bundan sonra onunla istediğın herhangi bir şeyden seni men etmeyeceğim" der.²⁸ Söz konusu anekdot, Hârûnürreşîd'in kız kardeşinin bu adamla görüşmesini esasen istemediğini; ancak ona duyduğu sevginin bu hoşnutsuzluğunun önüne geçerek 'Uleyye'ye serbestlik tanıdığını göstermektedir.

'Uleyye'nin eğlence tutkusunun peşinden gitmesine sinirlenen Hârûnürreşîd'in, kız kardeşinin sevecenliğine dayanamayarak onu bağısladığını bildiren farklı rivayetlere de rastlanmaktadır. Bu minvaldeki rivayetler arasında, 'Uleyye'nin Hârûnürreşîd döneminde çıktığı hac yolculuğuyla ilişkili bir vaka dikkat çekmektedir. Buna göre 'Uleyye yola çıktığında, eğlence yerleriyle tanınan Ƨîznâbâz'da birkaç günlüğüne konaklamış ve onun bu macerasını haber alan Hârûnürreşîd öfkelenmiştir.²⁹ Bunun üzerine 'Uleyye durumu kurtarmak maksadıyla şu dizeleri nazmetmiştir:

أَيُّ ذَنْبٍ أَدْبَبْتُهُ أَيُّ ذَنْبٍ
بِمَقَامِي بِطَيْرِنَا بَادَ يَوْمًا
تَمَّ بَاكَرْتُهَا عُقَارًا شَمُولًا
فَهَوَّةً قَرَفَقَا تَرَاهَا جَهُولًا
أَيُّ ذَنْبٍ لَوْلَا مَخَافَةُ رَبِّي
بَعْدَهُ لَيْلَةٌ عَلَيَّ غَيْرِ شُرْبِ
تَقْتِنُ النَّاسِكَ الْحَلِيمِ وَتُصْبِي
ذَاتَ حِلْمٍ فَرَّاجَةً كُلَّ كَرْبِ

Hangi günahı işlemişim, hangi günahı? Rabbimin korkusu olmasa, hangi günahı?...

...Sonrasında (içki) içilmeyen bir gece (geçirmiş olduğum) bir gün(lük süre içerisinde)

Ƨîznâbâz'da kalmak suretiyle (ne gibi bir suç işlemiş olabilirim ki)?

Sonra (ertesi sabah) hilm sahibi bir münzeviyi (bile) büyüleyerek cezbeden sağlam bir içki (içtim)...

...Gördüğün üzere (bu içki), soğuk ve cahilâne bir şarap(tı); hilm sahibi ve bütün yaraları dinginleştirecek (nitelikteydi).³⁰

'Uleyye'nin bu dizelerini duyan Hârûnürreşîd'in kız kardeşine karşı yumuşadığı anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşan rivayetler, iki kardeşin yalnızca anlaşmazlıklarını aktarmamakta, aynı zamanda Hârûnürreşîd'in kız kardeşine duyduğu derin bağlılığın pek çok belirgin ispatını da bizlere sunmaktadır. Örneğin; Hârûnürreşîd'in çıktığı yolculuklarda veya 'Uleyye'den uzak kaldığı yerlerde kız kardeşini ve onun sanatını özlediği, bu yüzden kimi zaman o bunu arzulamasa dahi onu yanında götürmek istediği tespit edilmektedir. Örneğin; bu konudaki bir kayıta, Hârûnürreşîd'in Rey'e gittiği bir seferde kız kardeşini de

²⁸ İşfehânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, 10/130.

²⁹ Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-ħulefâ'*, 59; bk. Beşîr Yusuf Francis, *Mevsû'atu'l-mudun ve'l-mevâķi' fi'l-'Irâķ*, haz. Cinân Beşîr Yusuf – Ziyâd Eymen Beşîr (Londra: e-Kutub, 2017), 2/659.

³⁰ Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-ħulefâ'*, 59.

yanına aldığı; ancak el-Merc'e vardıklarında 'Uleyye'nin aşağıdaki dizeleri söyleyerek hoşnutsuzluğunu dile getirdiği rivayet edilmektedir:

وَمُعْتَرِبٍ بِالْمَرْجِ يَبْكِي لِشَجْوِهِ وَقَدْ غَابَ عَنْهُ الْمُسْعِدُونَ عَلَى الْحَبِّ
 إِذَا مَا أَتَاهُ الرَّكْبُ مِنْ نَحْوِ أَرْضِهِ تَنْشَقُّ يَسْتَشْفِي بِرَائِحَةِ الرَّكْبِ

el-Merc'deki yabancı yolcu üzüntüsü dolayısıyla ağlıyor. Aşk konusunda ona yardım edenler (artık) onun yanında değiller.

Kendi toprağının dolaylarından ona bir kervan geldiği zaman, şifa bulmak için kervanın kokusunu solur.³¹

Kız kardeşinin bu sözlerini duyduğunda, Hârûnürreşîd'in 'Uleyye'nin Irak'ı ve yakınlarını özlediğini anlayarak onun geri götürülmesini emrettiği söylenmektedir.³² 'Uleyye'nin çektiği aşk acısının dinmesine yardımcı olacak kişilerden ayrı kaldığını beyan ederek Hârûnürreşîd'in müsaadesini almayı başarması, iki kardeşin arasındaki ilişkinin samimiyetini açık şekilde ispatlamaktadır. Hârûnürreşîd'in yani hilafet makamının 'Uleyye'nin aşk şiirlerine izin vermesi, diğer saray mensuplarının bu duruma karşı çıkamayacağı düşüncesini akla getirmektedir. Ancak kimi zaman bu yüzden 'Uleyye'nin dedikodusunun yapıldığını gösteren rivayetlere rastlamak da mümkündür. Fakat 'Uleyye kendi aleyhindeki bu faaliyetlere sert şekilde karşılık vermiş, hatta aleyhtarlarına hiciv silahıyla hücum etmekten çekinmemiştir. Örneğin; rivayet edildiğine göre, Zübeyde bt. Ca'fer'in (ö. 216/831) Tuğyân adındaki cariyesi, bir gün 'Uleyye ile Raşe' adlı saray hadimi arasında yaşananlara ilişkin dedikodu yapmaya başlar. Bunu karşılıksız bırakmamaya karar veren 'Uleyye, cariyeyi hicvetmek maksadıyla şunları söyler:

لَطْعِيَانِ خُفٌّ مُدُّ تَلَاثُونَ حِجَّةً جَدِيدٌ فَلَا يَبْلَى وَلَا يَتَحَرَّقُ
 وَكَيْفَ بَلَى خُفٌّ هُوَ الدَّهْرُ كُلُّهُ عَلَى قَدَمَيْهَا فِي السَّمَاءِ مُعَلَّقُ
 فَمَا خَرَقَتْ خُفًّا وَلَمْ تَبْلِ جَوْرَبًا وَأَمَّا سَرَاوِيلَاتُهَا فَتَمَرَّقُ

Tuğyân'ın otuz seneden beri bir sandaleti var; (hâlâ) yepyeni, ne yıpranmış ne yırtılmış.

Sandalet, zaman (olgusunun başlangıcından sonuna kadar geçen) bütün (evrelerinde) onun ayaklarına (geçirilmiş), gökte asılıyken nasıl eskir ki?

Ne bir sandalet yıpratmış ne de bir çorap eskitmiştir. Ancak onun donları paramparça olmuştur.³³

Tüm bu verilerin ışığında, 'Uleyye'nin aşk şiirleriyle iştigali hususunda hilafet makamından aldığı gayri resmî serbestliğe binaen göreceli bir hürriyet alanına sahip

³¹ Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ'*, 60.

³² Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ'*, 60.

³³ Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ'*, 62.

olduğunu ve bu hareket alanını kısıtlamaya yönelik girişimlerde bulunan kimseleri bertaraf etmeyi başardığını söylemek mümkündür.

2.3. 'Uleyye'nin Aşk Şiiri Nazmettiği Kişiler

'Uleyye'nin aşk şiirlerine konu ettiği şahsiyetleri ana hatlarıyla iki başlık altında incelemek mümkündür. İlk başlık altında, 'Uleyye'nin saray hadimlerine adadığı aşk şiirlerinin incelenmesi planlanmaktadır. İkinci başlık altında ise kadınlara nazmettiği aşk şiirlerinin mütalaa edilmesi öngörülmektedir.

2.3.1. 'Uleyye'nin Saray Hadimlerine Nazmettiği Aşk Şiirleri

'Uleyye'nin en dikkat çekici aşk şiirleri arasında, bazı saray hadimlerini konu edilerek nazmettiği manzumeleri bulunmaktadır. Raş'e ve Tâll adındaki hadimler, bu şiirlerde dikkat çekici iki karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hadimlerin cinsiyetinin doğuşları itibarıyla erkek olduğu tahmin edilmektedir. Ne var ki kayıtlarda onlar için *hâdim* sözcüğünün kullanıldığı gözlemlenmektedir.³⁴ Bu kelime esas itibarıyla *hizmetkâr* anlamına gelmektedir. Fakat mezkûr sözcüğün o dönemde hadım edilmiş hizmetkârlar için kullanıldığı düşünülmektedir. Bu nedenle söz konusu hadimlerin hadım edilmiş olması yüksek bir ihtimal olarak değerlendirilmektedir.³⁵ Bu sav kapsamında, 'Uleyye'nin Tâll için nazmettiği aşağıdaki şiirin ikinci dizesinde sarf ettiği ifadeler, onun hadım olduğunun bir delili olarak sunulmaktadır:

أَيَا سَرَوَةَ الْبُسْتَانِ طَالَ تَشْوُقِي
مَتَى يَلْتَقِي مَنْ لَيْسَ يُفْضِي خُرُوجَهُ
فَهَلْ لِي إِلَى ظِلِّ لَدَيْكَ سَبِيلٌ
وَلَيْسَ لِمَنْ يَهْوَى إِلَيْهِ دُخُولٌ
عَسَى اللَّهُ أَنْ نَرْتَاخَ مِنْ كُرْبَةٍ لَنَا
فَيَلْقَى اغْتِبَاطًا خُلَّةً وَخَلِيلٌ

Ey bostan selvisi, özlemim uzadı. Yanındaki gölgeye (yani Zill'e ulaşabileceğim) bir yol var mı?

Çıkışı bulunmayan ve onu sevenin giriş (yolu) olmayan (kişi) ne zaman buluşacak?

*Allah vere de acımızdan kurtulalım; kız arkadaş ile erkek arkadaş mutluca buluşsun.*³⁶

'Uleyye'nin ikinci dizede kullandığı ifadeler göreceli bir kapalılık perdesinin ardında gizlendiği için, söz konusu parçaya istinaden mutlak bir çıkarım yapmak çok doğru olmayacaktır. Bu müphem ifadeden şairin muradı kolayca tahmin edilebilecek nitelikte olsa da bu tahmin netice itibarıyla bir varsayımdan öteye geçememektedir. Ancak 'Uleyye'nin aşk şiirlerini adadığı bu hadimlerin hadım olmaları çok daha muhtemeldir. Nitekim

³⁴ Şûlî, *Eş'ârü evlâdi'l-hulefâ'*, 61.

³⁵ Ted Gioia, *Love Songs: The Hidden History* (New York: Oxford University Press, 2015), 87.

³⁶ İşfehânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, 10/131.

'Uleyye'nin halifenin kız kardeşi sıfatıyla hilafet makamının inayetinde, sarayın hadım edilmemiş erkek hizmetkârlarına aşk şiirleri söylemesi pek makul görünmemektedir.

2.3.1.1. 'Uleyye'nin Raşe' Adlı Hadime Nazmettiği Aşk Şiirleri

'Uleyye'nin şiirlerinde konu edindiği hadimlerden birisi, Raşe' adlı şahsiyettir. Onun Raşe' ile ilişkisinin, Tâll ile birlikteliğinden önce gerçekleştiği rivayet edilmektedir. Kız kardeşinin Raşe' ile görüşmesini onaylamayan Hârûnürreşîd'in işin nihayetinde Raşe'yi uzaklaştırdığı veya öldürttüğü öne sürülmektedir.³⁷ 'Uleyye'nin Raşe' için nazmettiği şiirlerine baktığımızda, klasik kaynaklar şairin bu hadimin ismini gizlemek için farklı adlar kullandığını iddia etmektedir. Örneğin; aşağıdaki şiirde, 'Uleyye görünüşe göre Zeyneb adlı bir kadına karşı beslediği aşkı anlatmaktadır; ancak Zeyneb'in aslında Raşe' için kullanılan bir mahlas olduğu öne sürülmektedir:

وَجَدًا شَدِيدًا مُنْعِبًا	وَجَدَ الْفَوَادُ بِزَيْنَبَا
أَدْعَى شَقِيًّا مُنْصَبًا	أَصْبَحْتُ مِنْ وَجْدٍ بِهَا
عَمْدًا لِكَيْ لَا تَغْضَبَا	وَلَقَدْ كَتَيْتُ عَنْ اسْمِهَا
وَأَتَيْتُ أَمْرًا مُعْجَبًا	وَجَعَلْتُ زَيْنَبَ سُرَّةَ
لُ وَلَمْ أَجِدْ لِي مَذْهَبًا	قَالَتْ وَقَدْ عَزَّ الْوَصَا
دَّةٌ أَوْ تَتَالِ الْكُوكَبَا	وَاللَّهِ لَا نِلْتَ الْمَوَا

Yürek, Zeyneb'e şiddetli, yorucu bir sevdıyla sevdalanmış.

Ona olan aşk(ım)dan bedbaht, bitkin diye çağrılır oldum.

Onun ismini sen kızmayasın diye bilerek lakap olarak kullandım.

Zeyneb'i bir paravan kıldım ve şaşırtıcı bir iş yaptım.

Buluşma(ların) seyrekleştiğini söyledi. Bense kendim için bir (çıkış) yolu bulamadım.

Vallahi, bir gezegeni elde edene kadar sevgiyi elde edemezsin. [Çünkü kavuşmamız bu denli imkânsız görünüyor.]³⁸

'Uleyye'nin üçüncü ve dördüncü dizelerde gerçek sevgilisinin ismini gizlediğini açıkça beyan etmesi, klasik kaynakların ortaya attığı mahlas kullanımına ilişkin savın doğruluğunu teyit etmektedir. Üçüncü dizede hitap edilen ve 'Uleyye'nin ilişkisini onaylamadığı anlaşılan kişi, muhtemelen Hârûnürreşîd'dir. Ne var ki 'Uleyye'nin sevgilisinin ismini gizleme gereği duyuyorken bu şifreleme işlemi niçin açıkça ifşa ettiği anlaşılammaktadır. 'Uleyye'nin bu minvaldeki kullanımlarına ilişkin farklı rivayetlere

³⁷ Husrî, *Zehru'l-âdâb*, 1/10.

³⁸ Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ'*, 61-62.

rastlamak da mümkündür. Örneğin; 'Uleyye'nin Raşe'nin ismini "Reyb" kelimesiyle şifrelediği de öne sürülmektedir:³⁹

يَا رَبِّ مَا هَذَا مِنَ الْعَيْبِ
إِلَّا الْبُكَاءُ يَا عَالَمَ الْعَيْبِ
أَرَدْتَهُ كَالْحَبِّ فِي الْجَيْبِ

الْقَلْبُ مُشْتَاقٌ إِلَى رَبِّبِ
قَدْ تَيَّمْتُ قَلْبِي فَلَمْ أَسْتَطِعْ
حَبَّاتٌ فِي شِعْرِي ذِكْرَ الَّذِي

Kalp, Reyb'i özlemektedir. Ey Rabbim, bu ayıp değildir.

Ey gaybı bilen (Allah'ım)! O, kalbimin aklını başımdan aldı; bense ağlamaktan başka bir şey yapamadım.

Arzuladığım kişinin (isminin) anılması, şiirimin içerisine cepteki habbe misali gizledim.⁴⁰

'Uleyye'nin bu şiirinin üçüncü dizesinde, sevgilisinin gerçek ismini şifrelediğini beyan ettiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla şairin burada Reyb ile kastettiği kişinin aslında Raşe' olduğunu kabul etmek makuldür.

2.3.1.2. 'Uleyye'nin Táll Adlı Hadime Nazmettiği Aşk Şiirleri

'Uleyye'nin Raşe'nin ardından Táll adındaki farklı bir hadimle gönül ilişkisine girdiği öne sürülmektedir. Onların birlikteliğine dair fazla detay bilinmemektedir. Ne var ki Raşe'nin durumunda olduğu gibi, 'Uleyye'nin Táll'ın ismini de şifrelediği anlaşılmaktadır. Öte yandan bu şifreleme işleminin, ilkinde nazaran çok daha bariz bir mahlas seçimiyle gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Buna göre "çiy" anlamına gelen Táll (طَلَّ) sözcüğünün başındaki *ţâ'* harfine bir nokta eklenerek "gölge" anlamındaki Zill (ظَلَّ) mahlasının elde edildiği anlaşılmaktadır. 'Uleyye'nin aşağıdaki şiiri, bu şifrelemeye verilebilecek örneklerden birisidir:

يَا رَبِّ إِنِّي قَدْ حَرَصْتُ بِهَجْرِهَا
مَوْلَاةٌ سَوْءٍ تَسْتَهِينُ بِعَبْدِهَا
ظَلٌّ وَلَكِنِّي حُرِمْتُ نَعِيمَهُ

فَالَيْكَ أَشْكُو ذَاكَ يَا رَبَّاهُ
نِعْمَ الْعُلَامُ وَبَنَسَتِ الْمَوْلَاهُ
وَهَوَاهُ إِن لَّمْ يُغْنِنِي اللَّهُ

Rabbim! Onun yokluğu yüzünden zafiyet geçirdim. Rabbi(m)! Bunu sana şikâyet ediyorum.

Kölesini küçümseyen kötü bir hanım; ne iyi bir köle oğlan, ne kötü bir (hanım)efendi!

(İşte) bir gölge (zill); ancak ben onun nimetinden ve sevdasından, şayet Allah bana yardım etmezse, mahrum kalırım.⁴¹

'Uleyye'nin Táll için nazmettiği şiirlerinde, onun hadım olduğunu düşündürecek bazı belirgin göstergelere de rastlanmaktadır. Örneğin; aşağıdaki şiirinde, sevgilisi için eril zamirleri kullanmasına rağmen onu bir kadınmışçasına ceylana benzetmekte ve onun erkeklerin kalplerini zincire vurduğunu anlatmaktadır. Ayrıca Táll'ın gelinler misali harem

³⁹ Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-ḥulefâ'*, 62.

⁴⁰ Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-ḥulefâ'*, 62.

⁴¹ Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-ḥulefâ'*, 57-58.

odasında oturduğunu dile getirmesi, onun hadım olduğuna ilişkin belirgin bir diğer göstergedir. ‘Uleyye’nin söz konusu şiiri şu şekildedir:

لِ الْأَعْيِدِ الْمُسْبِي الدَّلَالِ	سَلِّمْ عَلَيَّ ذِكْرَ الْعَزَا
يَا غُلَّ الْبَابِ الرَّجَالِ	سَلِّمْ عَلَيَّ وَقَلَّ لَهُ
وَسَكَنْتَ فِي ظِلِّ الْحِجَالِ	خَلَيْتَ جِسْمِي صَاحِيَا
لَمْ أَدْرِ فِيهَا مَا إِحْتِيَالِي	وَبَلَّغْتَ مِنِّي عَايَا

İşvesiyle (insanı kendisine) tutsak eden bu zarif ceylana selam olsun!

Ona selam söyle ve ona de ki: ‘Ey erkeklerin kalplerini zincire (vuran kişi)!’

Benim bedenimi (kavurucu güneşe maruz kalacak şekilde) açıkta bıraktın. (Sense gittin) harem odalarının gölgesine oturdun.

Beni (ulaşılabilir en) uç noktaya kadar çıkardın. (Öyle bir yer ki) orada (kurtuluşum için başvurabileceğim herhangi bir) hileyi (dahi) bilmiyorum.⁴²

2.3.2. ‘Uleyye’nin Kadınlara Nazmettiği Aşk Şiirleri

‘Uleyye’nin şiirsel mirası incelendiğinde, onun kadınlara hitaben nazmettiği bazı aşk şiirlerine rastlamak da mümkündür. Ne var ki bu şiirlerin ne gibi bir motivasyonla nazmedildiği veya bu şiirlerde bahsi geçen kadınların kim olduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca bu şiirler değerlendirilirken ‘Uleyye’nin hoşlandığı hadımların isimlerini kimi zaman kadın adlarıyla şifrelediğini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu şiirlerin tamamen sanatsal sebeplerle veya eğlence maksadıyla nazmedilmiş olduğunu ve gerçeği yansıtmadığını düşünmek de mümkündür. Dolayısıyla söz konusu şiirler mütalaa edilirken hüsnüzan etmek ve kesin söylemlerden kaçınmak, işin aslı hakkında yeterli malumat bulunmadığı için daha doğru görünmektedir. Ayrıca ‘Uleyye’nin kadınlara hitaben nazmettiği aşk şiirlerinde, eski Arap şairlerinin *nesîb* bölümlerinde sıkça kullandıkları Selmâ ismini seçmesi, bu ürünlerin gerçek hadiselerden esinlenmediğinin bir diğer zayıf delili olarak değerlendirilebilir. Örneğin; ‘Uleyye aşağıdaki şiirinde Selmâ’nın aşkını konu edinmektedir:

أَرَى مِنْ تَوَانِيهَا وَمِنْ ذَاكَ أَعْجَبَ	وَفِي الْقَلْبِ مِنْ وَجْدٍ بِسَلْمَى مَعَ الدِّي
كَمَا لَا أَرَى كَسَرَ الزُّجَاةِ يُشْعَبُ	جُرُوحٍ دَوَامٍ مَا تُدَاوَى كَلُومَهَا

Şaşırıyorum; onun ihmalkârlığını ve şu (umursamazlığını) görmeme rağmen, kalbimde (hâlâ) Selma’ya (duyduğum bir) tutku var.

Kesikleri tedavi edil(e)meyen kronik yaralar, kırılan camların (yeniden) birleştiğini gör(e)memem gibi (asla iyileşmeyecektir).⁴³

⁴² Şûlî, *Eş’âru evlâdi’l-hulefâ*, 71.

⁴³ Şûlî, *Eş’âru evlâdi’l-hulefâ*, 77.

Dönemin İslam toplumunun değerlerini dikkate alarak meseleyi yorumladığımız zaman, mantıken 'Uleyye'nin hadımlarla aşk yaşamasının hoş görülmediği gibi, kadınlarla aşk yaşaması da hoş görülüyor olmalıdır. 'Uleyye özelinde bu durumun hakikatini bilmek mümkün değildir. Fakat onun kadınlar için şiir söylemesi dolayısıyla kınanmış olduğu düşünülebilir. Çünkü aşağıdaki şiirinde kendisini bu hususta kınayanlara yanıt vermektedir. Bununla birlikte bu ifadelerin kurgusal olabileceği göz ardı edilmemelidir:

جَاءَنِي عَادِلِي بِوَجْهِ مُشِيحٍ
قُلْتُ وَاللَّهِ لَا أَطْعَمُكَ فِيهَا
لَمْ فِي حُبِّ دَاتِ وَجْهِ مَلِيحٍ
هِيَ رُوْحِي فَكَيْفَ أَتْرُكُ رُوْحِي
مَرْتَعًا غَيْرَ ذِي أَرَاكِ وَشِيحٍ
ظَبِيَّةٌ تَسْكُنُ الْقِيَابَ وَتَرَعَى

Beni kınayan kişi, yüzünü (başka tarafa) çevirerek yanıma geldi. Güzel yüzlü (kadına duyduğum) aşk dolayısıyla (beni) kınadı.

Dedim ki: 'Vallahi, bu (konuda) sana itaat etmem! O benim ruhumdur. Ruhumu nasıl terk edeyim?

Kubbeler(in altında) oturan bir ceylandır. Misvak ağacı [erâk] ve yavşan [şîh] (adı verilen bitkilerinin) olmadığı otlaklarda otlar.⁴⁴

3. 'Uleyye'ye Göre Aşk Olgusu

'Uleyye'nin şiirleri incelendiğinde, aşkın tabiatına ve ideal aşka dair görüşlerini beyan ettiği bazı dizelerine rastlanmaktadır. Onun bu beyanlarının şiir sanatındaki erkek seleflerinin klişeleşmiş düşüncelerinin yeni bir kompozisyonu olmasına rağmen, mezkûr dizelerin bir kadın şairin ağzından dökülmüş olması değerlerini arttırmaktadır.

3.1. Aşkın Mantıksız Olması

'Uleyye, aşkın mantık, mukayese veya muhakeme yoluyla anlaşılabilir bir olgu olmadığını düşündüğünü aşağıdaki dizelerinde açıkça beyan etmektedir:

لَيْسَ خَطْبُ الْهَوَى بِخَطْبِ بَسِيرٍ
لَيْسَ خَطْبُ الْهَوَى يُدَبِّرُ بِالرِّ
لَا يُنَبِّئُكَ عَنْهُ مِثْلُ خَبِيرٍ
أَيِّ وَلَا بِالْقِيَّاسِ وَالتَّقْدِيرِ

Aşkın hali kolay bir hal değildir. Bilge birisi gibi sana onu (başka hiç kimse) gösteremez.

Aşkın hali, akıl, kıyas ve değerlendirmeyele tasarlanamaz.⁴⁵

Aşağıdaki dizelerinde ise yukarıdaki beyanını destekler şekilde aşkın peşinden giden kimselerin mantıksızlığını konu edinmektedir:

أَلَا يَا نَفْسَ وَيْحَكَ لَا تَتَوَقِّي
أَلَا يَا نَفْسَ أَنْتِ جَنَيْتِ هَذَا
إِلَى مَنْ لَيْسَ بِالْبَرِّ الشَّفِيقِ
فَذُوْقِي ثُمَّ ذُوْقِي ثُمَّ ذُوْقِي

⁴⁴ Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-ḥulefâ'*, 76.

⁴⁵ Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-ḥulefâ'*, 65.

*Ey nefs(im)! Vah sana! (Başına buyruk davranmayı bırakarak aman ha) nazik ve şefkatli olmayandan sakınma!
Ey nefs(im)! Bu (suçu) sen işledin. Öyleyse (suçunun acı reçetesini) tat! Sonra (yeniden) tat!
Sonra (yeniden) tat!⁴⁶*

3.2. Aşkın Tekeşli Olması

'Uleyye'nin aşağıdaki şiiri, aşkın tekeşli olması gerektiğini düşündüğünü göstermektedir. Esasen onun farklı kişilere aşk şiirleri nazmettiği bilinmektedir. Fakat 'Uleyye'nin aşağıdaki beyanına istinaden aynı anda farklı kişilere sevdalanmanın hoş karşılanmaması gerektiğini savunduğu öne sürülebilir:

أَنْ يُصَلِّبَ أَوْ يُنْشَرَ بِمِنْشَارٍ	حَقُّ الَّذِي يَعَشَقُ نَفْسَيْنِ
أَخْلَصَ دِينَ الْوَاحِدِ الْبَارِي	وَعَاشِقُ الْوَاحِدِ مِثْلُ الَّذِي
كَمْ تَصْبِرُ الْخَلْقَاءُ لِلنَّارِ	صَبَرْتُ حَتَّى ظَلَمَ السُّقْمُ بِي
بَقِيَتْ بَيْنَ الْبَابِ وَالْأَدَارِ	لَوْلَا رَجَائِي الْعَطْفَ مِنْ سَيِّدِي

Kim iki ruha (aynı anda) âşık olursa, onun hakkı çarmıha gerilmek yahut testereyle biçilmektir. Ancak tek kişiye âşık olan kişi, tek (yaratıcının) dininde ihlas gösteren dindar kişi gibidir. Hastalık bana karşı zafer kazanana kadar sabrettim. ['Yakı otu' denilen tutuşkan] hâlfâ' (bitkisi) ateşe karşı ne kadar sabredebilir ki? Efendimin şefkati hususunda beklentim olmasaydı, kapıyla ev arasında (ne yapacağımı bilemez şekilde) kalakalırdım.⁴⁷

3.3. Aşkın Zor Olması

İmkânsız aşkların, ulaşılması güç birlikteliklerin ve karşılıksız sevdaların çok daha dramatik ve edebî olduğu muhtemelen insanoğlunun ortak kanaatidir. Çünkü dünya edebiyatının en beğenilen aşk öykülerinin bu minvalde olduğu malumdur. Ulaşılmaz aşkların daha iyi olduğunu savunan 'Uleyye'nin konuyla ilgili görüşü, bu yaygın beğeniyi destekler niteliktedir:

أَنْصَفَ الْمَعَشُوقُ فِيهِ لَسَمَحٍ	بُنِيَ الْحُبُّ عَلَى الْجَوْرِ فَلَوْ
عَاشِقٌ يُعْرِفُ تَأْلِيفَ الْحَجَجِ	لَيْسَ يُسْتَحْسَنُ فِي وَصْفِ الْهَوَى
لَكَ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ قَدْ مَزَجَ	وَقَلِيلُ الْحُبِّ صِرْفٌ خَالِصٌ

Aşk zulüm üzerine bina edilmiştir. Âşık olunan kişi onda inşafı davranırsa, (aşk artık âşığın gözünde birden bire) çirkinleşir. Sevdanın betimlenmesinde âşığın bahaneler üretmeyi biliyor olması hoş görülmemektedir. Saf (ve) halis olan az (miktar)daki sevgi, senin için (başka unsurlarla) karışmış çok (miktar)daki sevgiden) daha iyidir.⁴⁸

⁴⁶ Şûlî, *Eş'ârü evlâdi'l-hulefâ'*, 77-78.

⁴⁷ Şûlî, *Eş'ârü evlâdi'l-hulefâ'*, 74.

⁴⁸ Şûlî, *Eş'ârü evlâdi'l-hulefâ'*, 66.

3.4. Aşkın Çözüksüz Olması

Aşkın zor olması gerektiğini öne süren 'Uleyye, benzer bir bağlamda aşkın çözümsüz olduğu hususunda da fikir beyan etmektedir. Konuyla ilgili şunları söylemektedir:

تَتَاءٍ وَلَا يَشْفِيكَ طَوْلٌ تَلَاقِي إِذَا كُنْتَ لَا يُسْلِيكَ عَمَّنْ تُحِبُّهُ
لِمَهْجَةِ نَفْسِي أَذَنْتُ بِفِرَاقِ فَمَا أَنْتَ إِلَّا مُسْتَعِيرٌ حُشَاشَةً

Ne uzaklık seni sevdiğin kişi hususunda teselli ediyor ne de uzun buluşma(lar) sana derman oluyorsa...

...Sen, ayrılmak üzere olan ruhun canı için son nefeslerini ödünç alan birisindir sadece.⁴⁹

4. 'Uleyye'nin Aşk Şiirlerinde Kullandığı Motifler

'Uleyye'nin aşk şiirlerinde kullandığı motifler incelendiğinde, onun kendi şiirsel mirası içerisinde aynı unsurlardan defaatle istifade ettiği gözlemlenmektedir. Bu unsurları aşağıdaki şekilde müstakil başlıklar altında mütalaa etmek mümkündür.

4.1. Dînî Motifler

Dindar birisi olduğu iddia edilen 'Uleyye'nin aşk şiirlerindeki en dikkat çekici unsurların başında dinî motifler gelmektedir. O, aşağıdaki örnekte görüleceği üzere, Rabbine niyaz etmekte ve bazı dinî terimler kullanmaktadır:

وَحَتَّامَ أَبْكَي وَأَسْتَرْجِعُ أَبَا رَبِّ حَتَّى مَتَى أَصْرَعُ
فَمَا فِي وَصَالِكِ لِي مَطْمَعُ لَقَدْ قَطَعَ الْيَأْسُ حَبْلَ الرَّجَاءِ
وَعَيْنِي تَضُرُّ وَلَا تَنْفَعُ بَلِيَّتَ بَقْلِبٍ ضَعِيفِ الْقَوَى
تَحَدَّرَ مِنْ جَفْنِهَا أَرْبُعُ إِذَا مَا ذَكَرْتُ الْهَوَى وَالْمَنَى

Ey Rabbim! Ne zamana kadar (böyle yere) yığılacağım, ne zamana kadar ağlayacak ve istircâ edeceğim? [Yani duçar olduğum bu musibete rıza gösterip sana sığınarak teselli bulacağım?]

Umutsuzluk, umudumun ipini kesmiştir. Seninle buluşma hususunda ümidim yoktur.

Kuvveti zayıf bir kalp ve (daima) zarar verip fayda vermeyen bir göz ile sınandın.

Aşk ve arzuları andığımda, gözkapaklarından dört (yana yaşlar) dökülür.⁵⁰

'Uleyye'nin aşağıdaki dizeleri de benzer minvaldedir. Nitekim o burada esmâ-i hüsnâ

ve oruç gibi bazı dinî motifleri aşk şiiri kapsamında kullanmaktadır:

حَتَّى لَقَدْ خَلْتَهَا زَادَتْ عَلَى الْعَدَدِ طَالَتْ عَلَيَّ لِيَالِي الصَّوْمِ وَاتَّصَلَتْ
أَعِيدُهُ بِجَلَالِ الْوَاحِدِ الصَّمَدِ شَوْقًا إِلَى مَجْلِسِ يَزْهُو بِسَاكِنِهِ

Benim için oruç geceleri uzamış ve (artık) ben onların sayılamayacak kadar arttığı kanısına varana dek devam etmiştir...

...Katılımcısıyla övünen (bir dost) meclisine özlem duyarak (bu halim sürmektedir). Onun hususunda tek ve Şamed olan (Allah'ın) görkemine sığınmıyorum.⁵¹

⁴⁹ Şûlî, Eş'âru evlâdi'l-ḥulefâ', 68.

⁵⁰ Şûlî, Eş'âru evlâdi'l-ḥulefâ', 66.

4.2. İsimlerin Gizlenmesi

'Uleyye'nin şiirlerindeki en dikkat çekici motiflerden birisi, sevgililerinin adını gizlediğine ilişkin ima ve beyanlarıdır. Şifrelemelere ilişkin bu söylemlerin gizlilik kaygısından ziyade edebî bir kullanımdan kaynaklandığını düşünmek mümkündür. Çünkü aşağıdaki örnekte görüleceği üzere, 'Uleyye'nin sevgilisinin adını alenen söyleyemediğinden dem vurması, böylesi bir gizlilik kaygısıyla çelişmektedir:

يَا ذَا الدِّي أَكْتُمُ حُبِّيهِ
لَمْ يَدْرِ مَا بِي مِنْ هَوَاهُ وَلَمْ
وَلَسْتُ مِنْ خَوْفِ اسْمِيهِ
يَعْلَمُ بِمَا فَاسَيْتُهُ فِيهِ

Ey sevgisini (içimde) gizlediğim kişi! Korkudan onun ismini (dahi) ver(e)miyorum.

Ne ona duyduğum sevgiyi bildi ne de onun için katlandığım (elemi) bildi.⁵²

'Uleyye mezkûr kullanımdan sıklıkla istifade ettiği için, konuyla ilgili verilebilecek örneklerin sayısını arttırmak mümkündür. Aşağıdaki benzer mahiyetteki dizelerde, 'Uleyye'nin farklı olarak bu isimleri özgürce haykırabileceği bir yere duyduğu özleme yaptığı vurgu dikkat çekmektedir:

كَتَمْتُ اسْمَ الْحَبِيبِ مِنَ الْعِبَادِ
فَوَاشَوْقِي إِلَى بَلَدِ خَلِيٍّ
وَرَدَدْتُ الصَّبَابَةَ فِي فُؤَادِي
لَعَلِّي بِاسْمِ مَنْ أَهْوَى أَنْادِي

Sevgili(min) ismini kullardan gizledim ve sevdama yüreğimde tekrarladım.

Sevdiğim kişinin ismini seslenebileceğim ıssız bir yurda duyduğum özlem ne de büyük!⁵³

4.3. Aşkın Sebep Olduğu Zafiyet

'Uleyye'nin şiirlerindeki klişeleşmiş kullanımlardan birisi, aşkı sebebiyle duçar olduğu zafiyeti anlatmasıdır:

فَرَجُّوا كَرْبِي قَلِيلًا
أَفْعَلُوا فِي أَمْرِ مَشْغُو
فَلَقَدْ صِرْتُ نَحِيلًا
فِي بَيْتِكُمْ فَعَلًا جَمِيلًا

Izdrabımı birazcık gider! (Çünkü ben) zayıf düştüm.

Size âşık olmuş kişi hususunda güzel bir iş yapınız!⁵⁴

4.4. Aşkın Sebep Olduğu Hüzün

'Uleyye, tahmin edileceği üzere, şiirlerinde hüznü de sıklıkla konu edinmektedir. Hüznünün sebebi ise sevgilisinden ayrı düşmüş olmasıdır:

مَا صَنَعَ الْهَجْرَانُ لَا كَانَا
هَاجَ عَلَيَّ الْهَجْرُ أَحْزَانَا

⁵¹ Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-ḥulefâ*, 67.

⁵² Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-ḥulefâ*, 71.

⁵³ Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-ḥulefâ*, 65.

⁵⁴ Şûlî, *Eş'âru evlâdi'l-ḥulefâ*, 65.

وَتَمَّ طَرْفِي بِدَخِيلِ الْهَوَى
فَصَارَ مَا أَسْرَرْتُ إِعْلَانًا

Ayrılık (bana bu) yaptığımı (daha önce hiç kimseye) yapmamıştır. Üzerime hüznler yağdırmıştır.

Bakışım, derin sevdayı açığa çıkarmıştır. Sakladığım aşikâr olmuştur.⁵⁵

4.5. Sevginin Karşılıksız Olması

'Uleyye'nin şiirlerinde sıklıkla karşılaşılan motiflerden birisi, sevgilinin şairin aşkına karşılık vermemesidir:

يَا حِبُّ بِاللَّهِ لِمَ هَجَرْتَنِي
وَأَمِلُ الْوَعْدِ مِنْكَ ذُو غَرَرٍ
أَيْنَ الْيَمِينِ الَّتِي حَلَفْتَ بِهَا
صَدَدْتِ عَنِّي فَمَا تَبَالَيْنِي
لَا تَخْدَعِيهِ كَمَا خَدَعْتَنِي
وَالشَّاهِدُ اللَّهُ ثُمَّ خُنْتَنِي

"1. Aşk(ım)! Allah aşkına (söyle), beni niçin terk ettin? Benden yüz çevirdin ve benimle ilgilenmiyorsun.

2. Senden vaadi(ni yerine getireceğini) uman kişi, (nihayetinde aldanacağı için) tehlikededir. Beni aldattığın gibi (başka kimseyi) aldatma!

3. Allah'ın şahitliğinde ettiğin yeminler (şimdi) nerede? Sonrasında (gittin) bana ihanet ettin."⁵⁶

4.6. Şikâyet

'Uleyye şiirlerinde aşkı dolayısıyla duçar olduğu durumdan sıklıkla şikâyet etmektedir:

أَشْكُو انْفِرَادِي بِالْهُمُومِ وَوَحْشَتِي
وَتَلَفَّتِي كَيْمَا أَرَاكَ وَمَا أَرَى
لِغِرَاقِكُمْ وَصَبَابَتِي وَحَنِينِي
إِلَّا خَيْالًا مُذَكِّرًا يُؤْذِنِي

Sizin ayrılığımız dolayısıyla (pençesine düştüğüm) kaygılar içerisindeki yalnızlığımdan, ıssızlık hissiyatından, aşk ve özlemden şikâyet ediyorum...

...(Ayrıca) seni görmek için bakış atmaktan ve bana eziyet veren hatırlatıcı bir hayaletten başka bir şey gör(e)memekten (de şikâyetçiyim).⁵⁷

4.7. Mesaj Ulaştırma

'Uleyye bazen aşk şiirlerindeki ifadelerini, sevgilisine hitaben söylenmiş bir mesaj şeklinde kurgulamaktadır:

قَلِّ لِيذِي الطَّرَّةَ وَالْ
وَلِمَنْ أَشْعَلَ نَارَ الْ
مَا صَحِيحٌ عَمَلْتُ
أَصْدَاغِ وَالْوَجْهَ الْمَلِيحِ
حُبِّ فِي قَلْبِ قَرِيحِ
عَيْنَاكَ فِيهِ بِصَحِيحِ

Perçemliye, zülüflüye ve güzel yüzlüye de ki...

...Ve de yaralı bir kalpte sevginin ateşini tutuşturan o kişiye (şunları söyle):...

⁵⁵ Şûlî, Eş'âru evlâdi'l-hulefâ', 65.

⁵⁶ Şûlî, Eş'âru evlâdi'l-hulefâ', 78.

⁵⁷ Şûlî, Eş'âru evlâdi'l-hulefâ', 72.

...‘Gözlerinin (bu kalbe) yaptığı açıkçası doğru değil!’⁵⁸

4.8. Umutsuzluk

‘Uleyye sıklıkla imkânsız aşkları konu edindiği için, umutsuzluk motifi onun şiirlerinde sıkça kullanılan unsurlardandır:

وَدُمُوعُ عَيْنِي تَسْتَهْلُ وَتَنْفِذُ
وَالْيَأْسُ يَحْدِثُنِي إِلَيْهِ فَأَقْعُدُ
الشَّوْقُ بَيْنَ جَوَانِحِي يَتَرَدَّدُ
إِنِّي لِأَطْمَعُ ثُمَّ أَنْهَضُ بِالْمُنَى

Göğüs kemiklerimin arasında(ki gönlümde taşıdığım) özlem bocalamaktadır. Gözümün yaşları (yeni doğmuş bir bebek gibi) ağlamakta ve (bütün gücü) tükenmektedir.

İhtiras duyuyorum. Sonra arzularla ayaklanıyorum. (Ne var ki) umutsuzluk beni kendisine çekiyor ve otura kalıyorum.⁵⁹

4.9. Şarap

‘Uleyye’nin aşk şiirlerinde dikkat çeken unsurlardan birisi, onun aşk konusunu şarap temasıyla harmanlamasıdır. Hamriyyât genellikle kadın şairlerle ilişkilendirilen konulardan değildir. Fakat ‘Uleyye’nin bu sanatta hemcinslerini ustaca temsil ettiğini söylemek mümkündür. Aşağıdaki örnekten anlaşılacağı üzere, bu şiirlere iyimser bir atmosferin hâkim olabildiği gözlemlenmektedir:

رَبِّ قَرِيبٍ لِلدُّعَاءِ مُجِيبُ
نُسْقَى بِكَاسٍ وَالْجَنَابُ خَصِيبُ
اللَّهُ يَحْفَظُهُ وَيَجْمَعُ بَيْنَنَا
يَا طِيبَ عَيْشٍ كُنْتُ فِيهِ وَسَيِّدِي

Allah onu korusun! (Kuluna) yakın olan ve duaya icabet eden Rab uzaklığımızı birleştirsün!
Efendimin ve benim içinde bulunduğumuz yaşam ne de güzel! (Bol bol ve) cömertçe kâse(lerle bize şarap) sunulur.⁶⁰

Sonuç

‘Uleyye bt. el-Mehdî, Abbâsî hanedanlığının üyesi olarak dünyaya gelmiş bir prenses, şair ve musikişinastır. ‘Uleyye’nin bireysel ve sanatsal hayatına ilişkin ne yazık ki günümüze yeterli bilgi ulaşamamıştır. Fakat klasik kaynaklar onun yaşamının ana hatları hakkında fikir veren bazı hadiselerle değinmiş ve şiirlerinden bir kısmını nakletmiştir. Kadın kimliğiyle hilafet makamının inayetinde şiir ve musiki sanatlarıyla iştigal eden ‘Uleyye, Arap edebiyatında ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Onun bu ayrıcalığının en belirgin noktası ise genellikle erkek üretkenliğiyle ilişkilendirilen aşk ve şarap şiirleri nazmetmiş olmasından ileri gelmektedir. Aristokrasinin kendisine sağladığı imkânlardan istifade eden şair, üçüncü

⁵⁸ Şûlî, *Eş’âru evlâdi’l-ḥulefâ’*, 70.

⁵⁹ Şûlî, *Eş’âru evlâdi’l-ḥulefâ’*, 75.

⁶⁰ Şûlî, *Eş’âru evlâdi’l-ḥulefâ’*, 69.

Abbâsî Halifesi Mehdî-Billâh'ın kızı ve onun halefi Hârûnürreşîd'in üvey kız kardeşi olması dolayısıyla sanatını resmi makamların icazet ve teşviki altında icra etmiştir. Bilhassa Hârûnürreşîd'in kız kardeşinin sanat hayatındaki sevk ve tesirleri dikkat çekici niteliktedir.

'Uleyye edebiyat tarihinde daha ziyade nazmettiği aşk temalı şiirleriyle ve bu şiirler için bestelediği şarkılarıyla tanınan bir sanatkârdır. Rivayetler, 'Uleyye'yi tanıma fırsatı bulan kişilerin onun sanatsal başarısını hayli takdir ettiğini aktarmaktadır. Kadınların yasak aşk yaşamaları ve bunu yücelten aşk şiirleri nazmetmeleri, 'Uleyye'nin asrında ve sosyal muhitinde hoş karşılanan bir durum değildir. Son derece dindar olduğu öne sürülen 'Uleyye'nin nikâhlısı olmayan insanlara aşk şiirleri nazmetmesi, bu nedenle söz konusu şiirlerin gerçekliğinin sorgulamaya açılmasına sebebiyet vermektedir. Mütedeyyin kişiliğine bizzat vurgu yapan 'Uleyye, şiirlerinde beyan ettiklerini "abes" olarak nitelendirmektedir. Buna mukabil 'Uleyye'nin bazı saray dedikodularına konu olması veya saray hadimleriyle gönül ilişkisine girdiği için Hârûnürreşîd'in tepkisini çekmesi, söz konusu şiirlerin göreceli gerçekliğine işaret ediyor olabilir. Birbiriyle çelişen bu durumlar karşısında kesin yargılarda bulunmamak daha doğru görünmektedir.

'Uleyye'nin nazmettiği aşk şiirlerine muhitin verdiği tepkiler incelendiğinde, şair bizzat Abbâsî halifesinin inayetinde yaşadığı için, söz konusu tepkilerin direkt surette halifeden geldiği tespit edilmektedir. Bu bağlamda Hârûnürreşîd'in öncelikle kız kardeşinin saray hadimleriyle aşk macerası yaşamasına karşı çıktığı; ancak daha sonra yumuşadığı ve onun ilgi duyduğu hadimi kendisine armağan ettiği aktarılmaktadır. Ayrıca 'Uleyye'nin kendi dedikodusunu yapmaya kalkanları hicvettiğine dair rivayetler de bulunmaktadır. Dolayısıyla eldeki verilere binaen 'Uleyye'nin söz konusu şiirlerini nispi bir özgürlük ortamında nazmettiğini düşünmek mümkündür.

'Uleyye'nin aşk şiirlerini adadığı kişilerin kimlik ve cinsiyeti tartışmalı bir konudur. Klasik kayıtlar, 'Uleyye'nin aşk şiirlerini adadığı bazı kişilerin saray hadimleri olduğunu bildirmektedir. Onlar için *hâdim* kelimesinin kullanılmasına binaen bu insanların hadım edilmiş hizmetkârlar olduğu düşünülmekte ve 'Uleyye'nin bazı dizelerinden bu durumu destekleyen beyanlar çıkartılmaktadır. Eldeki verilere istinaden Raşe' ve Tâll adlı bu hadimlerin hadım olduklarına ilişkin ortaya atılan savların makul olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu durumu kesin surette ispatlamak güçtür. 'Uleyye'nin bu hadimler için nazmettiği aşk şiirlerinde, bazen onların isimlerini şifrelediği veya isimlerinin yerine mahlas olarak

kadın adları kullandığı tespit edilmektedir. 'Uleyye'nin ayrıca kadınlar için söylemiş olduğu bazı aşk şiirlerine de rastlanmaktadır. Ancak bu şiirlerdeki kadınların kimliği bilinmemekte, dolayısıyla şairin esasen kimi kastettiği saptanamamaktadır. Onun hadimler için kadın isimleri kullanabildiği de göz önünde bulundurulduğunda, 'Uleyye'nin kadınlara nazmedilmiş izlenimi uyandıran şiirleri hakkında kesin söylemlerden kaçınmak daha doğru görünmektedir.

'Uleyye aşka ilişkin şiirlerinde, bu olguyu nasıl gördüğünü kavramamıza imkân tanıyan bazı söylemlerde bulunmaktadır. Bu söylemlere istinaden onun aşkı mantıksız bir eylem olarak gördüğü, aşkın tek eşli olması gerektiğini savunduğu, zor aşklardan hoşlandığı ve aşkın çözümsüz olduğu kanaatini taşıdığı anlaşılmaktadır. 'Uleyye'nin aşk şiirlerinde kullandığı motifler incelendiğinde, şairin aynı motifleri sıkça kullandığı ve pek çok şiirinin birbirine benzediği saptanmaktadır. Onun şiirlerinde sıklıkla dinî motiflerden istifade ettiği, sevgililerinin isimlerini laf oyunları ile şifrelediği, aşkın sebep olduğu zafiyet ile hüznü anlattığı ve sevgililerinin aşkına karşılık vermeyişlerini konu edindiği gözlemlenmektedir. Ayrıca kimi zaman şiirlerini bir mesaj hüviyetine büründürdüğü ve yoğun bir umutsuzluk durumunu ifade ettiği fark edilmektedir. Son olarak 'Uleyye'nin aşk şiirlerinde şarap konusuna sıkça değindiği ve bu minvaldeki şiirlerinde daha neşeli bir ruh haline bürünebildiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Kaynakça / References

- Bencheikh, Jamel Eddine. "Les musiciens et la poésie: Les écoles d'Ishâq al-Mawşilî (m. 225 H.) et d'Ibrâhîm Ibn al- Mahdî (m. 224 H.)". *Arabica* 22/2 (1975), 114-152.
- Benlioğlu, Selman. *İlk Dönem Abbâsî Sarayında Mûsikî*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Dinç, Sema-Gün, Recep. "IX. Yüzyıl Abbâsî Dönemi Hanedan Üyesi Mûsikîşinasların Kitâbü'l-Egânî'deki Anlatımları". *İstem* 18/36 (Aralık 2020), 361-388.
- Fevvâz, Zeyneb. *ed-Durru'l-mensûr fi tabakâti rabbâti'l-ħudûr*. Kahire: Hindâvî, 2015.
- Francis, Beşîr Yusuf. *Mevsû'atu'l-mudun ve'l-mevâki' fi'l-'Irâk*. haz. Cinân Beşîr Yusuf – Ziyâd Eymen Beşîr. 2 Cilt. Londra: e-Kutub, 2017.
- Gioia, Ted. *Love Songs: The Hidden History*. New York: Oxford University Press, 2015.
- Gordon, Matthew S. "The Place of Competition: The Careers of 'Arîb al-Ma'mûniya and 'Ulayya bint al-Mahdî, Sisters in Song". *'Abbasid Studies: Occasional Papers of the School of 'Abbasid Studies*. ed. James E. Montgomery. 61-81. Leuven-Paris-Dudley: Uitgeverij Peeters en Departement Oosterse Studies, 2004.
- Ĥusrî, Ebû İshak, *Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 2 Cilt. b.y.: Dâru'l-İhyâ'î'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1372/1953.
- İbnu'n-Nedîm. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 1417/1997.
- İşfehânî, Ebû'l-Ferec Alî, *Kitâbu'l-Egânî*. thk. İhsân Abbâs - İbrahim es-Se'âfin. 25 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1429/2008.
- Kilpatrick, Hilary. "'Ulayya bint al-Mahdî (160-210/777-825)". *Encyclopedia of Arabic Literature*. ed. J. S. Meisami vd. 2/791. Londra - New York: Routledge, 1998.
- Kutubî, Muhammed b. Şâkir, *Fevâtu'l-vefeyât ve'z-zeyl 'aleyhâ*. thk. İhsân Abbâs. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1974.
- Neubauer, E. "Ulayya bt. al-Mahdî". *The Encyclopaedia of Islam*. ed. P. J. Bearman vd. 10/810. Leiden – New York: E. J. Brill, 2000.
- Sarıçam, İbrahim. "İbrâhîm b. Mehdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/320-321. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Şûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ, *Eş'âru evlâdi'l-ħulefâ' min kitâbi'l-evrâk*. haz. James Heyworth-Dunne. Londra: Luzac & Co, 1936.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris, *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.